

Фелікс Левітас

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглядаються складні і суперечливі сторінки Другої світової війни. Автор намагається показати їх вплив на сучасну історичну пам'ять. Простежуються зміни поглядів на різні аспекти подій 1939 – 1945 рр. Здійснюється спроба відповісти на найбільш дискусійні питання, які хвилюють сучасне суспільство.

Ключові слова: Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, історична пам'ять, білі плями історії, суспільна свідомість, історична правда.

Felix Levitas. Memory about the Second World War in the context of modern historical discourse. The article examines difficult and contradictory pages of the Second World War. The author tries to show their influence on modern historical memory. Changes of opinions on different aspects of events 1939–1945 are in the spotlight. The author makes an attempt to answer the most debatable questions that are important to modern society.

Key words: the Second World War, Great Patriotic War, historical memory, unexplored facts of history, social consciousness, historical truth.

Події Другої світової війни залишили глибокий слід в історичній пам'яті українського народу. Пройшли роки, але не забулося воєнне лихоліття, яким була охоплена земля України. Не загубилися в пам'яті гіркота великих втрат, поразок, страхіття гітлерівських концтаборів, вбивств і катувань. Не забулись і не забудуться подвиг і жертвність

українського народу, як і ціна великої Перемоги. Радянська історіографія створила майже 20-тисячний корпус різноманітних праць про Другу світову війну. За такої кількості публікацій складно оминути навіть найнезначнішу деталь. Не треба пояснювати, чому героїко-патріотична тема серед усіх розвідок посіла центральне місце. В той же час війна залишила нерозкритими чимало сюжетів, які опинилися за дужками наукового пошуку. На цю особливість радянської історичної науки звернув увагу Олександр Довженко: «Правда про народ і його лихо...нікому не потрібна і ніщо не потрібне, крім панегірика» [1].

Візії радянської історії війни знаходилися в повній залежності від певного політичного керівника, що перебував у цей час при владі, та оточуючої його партійно-радянської номенклатури. СРСР, який відіграв вирішальну роль у розгромі гітлерівського нацизму, виявився єдиною країною-учасницею війни, що так і не зголосився назвати реальні людські втрати, покладені на вівтар Перемоги. За часів Й. Сталіна їх визначили в межах 8-9 млн. М. Хрущов називав до 20 млн жертв. За часів Л. Брежнєва – більше ніж 20 млн. За доби М.Горбачова статистика жертв війни зросла до 28 млн.

Проголошення незалежності України стало новим важливим етапом вивчення історії Другої світової і Великої Вітчизняної війни. Відкриття фондів багатьох архівів, введення до наукового обігу невідомих історичних джерел, поява суспільно значущих публікацій спряли переосмисленню та серйозним переоцінкам подій минулої війни. Під тиском нових матеріалів і фактів розвалилася, наче «картковий будинок», сталінсько-брежнєвська конструкція історії війни, побудована на різноманітних міфах, наприклад, про раптовий і віроломний напад без оголошення війни Німеччини на СРСР, про значну перевагу Вермахту над Червоною армією і т.д. Цікаво, що такі стереотипи у підходах до початкового етапу війни виявилися на диво життєспроможними та досить поширеними у воєнно-історичній літературі. Тому формування нової історичної пам'яті вимагає чесних і об'єктивних оцінок, побудованих на всебічному вивченні джерел і реальних подій.

А реальність була такою: 22 червня 1941 року о 4 годині ранку фон Риббентроп передав радянському посольству в Берліні офіційну ноту про оголошення війни. Гітлерівський уряд звинуватив СРСР у тому, що той всупереч узятим на себе зобов'язанням: 1) здійснив підривні дії проти Німеччини, 2) проводив активну антинімецьку зовнішню політику, 3) зосередив на кордоні свої збройні сили. Тим самим радянський уряд порушив свої угоди з Німеччиною і збирався напасти на Третій Рейх, який вів боротьбу за своє існування. Присутній на цій зустрічі радянський дипломат В. Бережков змушений був визнати: «Тепер ми знали, що снаряди вже рвуться на нашій землі. Після здійсненого розбійницького нападу війна була оголошена офіційно» [2, с. 101] Тепер звернемося до подій у Кремлі, де тривожні повідомлення з західного кордону на світанку зібрали все вище радянське керівництво. Головний архітектор радянсько-німецьких стосунків 1939 – 1941 рр. В. Молотов згадував, як на світанку до Кремля прибув німецький посол фон Шуленбург і вручив наркомові іноземних справ ідентичну з берлінською ноту про початок військових дій з боку Німеччини. В'ячеслав Михайлович згадував, як повідомив радянський уряд і особисто Сталіна про трагічний перебіг подій: «Німецький уряд оголосив нам війну...», і далі: «Шуленбурга я приймав о пів на третю чи о третій годині ночі, думаю, не пізніше третьої. Німецький посол вручив ноту одночасно з нападом. У них все було узгоджено...» [3, с. 56 – 57]. Одним із стереотипів пам'яті про війну є твердження про раптовість нападу нацистської Німеччини на СРСР, але наскільки це відповідає фактам? У грудні 1940 року радянське посольство в Берліні дістало інформацію про рішення Гітлера напасти на Радянський Союз. З цього моменту тривожні повідомлення надходили до Москви щодня. Канали ГРУ, розвідка ВМФ, НКДБ, радянські дипломати, діячі Комінтерну, західні послы, німецькі антифашисти надаватимуть переконливу інформацію про військові приготування Німеччини. Упродовж січня – травня 1941 року Сталін регулярно отримував важливі факти, які повною мірою відображали плани майбутньої

німецької агресії. Відомі історики й дослідники Д. Волкогонов, Л. Безименський, Е. Родзинський стверджували, що навесні 1941 року радянська розвідка ознайомила Сталіна з планом «Барбаросса». Але господар Кремля відмовився довіряти розвідникам, вважаючи, по-перше, що таку інформацію неможливо одержати, а по-друге, називав її британською провокацією з метою втягнути СРСР у війну з Німеччиною [4, с. 481]. Радянська розвідка мала досить потужну і розгалужену систему інформування, яка напередодні війни викрила більшість планів нацистів. Один із керівників радянських розвідувальних служб П. Судоплатов не раз згадував, що аналіз інформації, яка надходила із секретних джерел військової розвідки і НКВС від травня до червня 1941 року, підтверджував – війна неминуха [5, с. 136]. На цей час усі розвідувальні служби великих країн світу знали, що Гітлер готує напад на СРСР. Питання, власне, було тільки в тому, коли це почнеться. Дослідник історії війни Пітер Педфілд вважає, що Гітлер навмисне фабрикував витoki інформації, щоб переконати Сталіна в неправдивості чуток, а з іншого боку, тримати його в постійній напрузі. Всі попередження Черчіля і Рузвельта Сталін сприймавав з глибокою недовірою. Кремлівський диктатор добре знав, що Радянський Союз за військовим потенціалом переважає Німеччину разом з усіма її союзниками. Сталін міркував, що Гітлер не наважиться воювати на два фронти. Якщо німці і наважаться на удар, то перед цим буде якась провокація чи ультиматум. Радянський очільник твердо увірував у неможливість війни без попереднього ультиматуму. Але він помилився, виправляти помилку довелося кров'ю мільйонів людей [6, с. 314 – 321].

Більшість праць радянських істориків доводили значну перевагу Вермахту і його союзників над радянською армією на початковому етапі війни. Сумлінно зібрані сучасними дослідниками статистичні матеріали заперечують і цей аспект сталінської міфології. Загальна чисельність німецьких збройних сил досягала 5,5 млн чол. Армія вторгнення мала в своєму розпорядженні бязько 47 тис. гармат і мінометів, 4300 танків і штурмових гармат, бязько 6 тис. бойових літаків. Загальна кількість радянський військ

становила: 4,8 млн чол., 76,5 тис. гармат і мінометів, 22,6 тис. танків, бязько 20 тис. літаків. На початок гітлерівської агресії в п'яти прикордонних округах розташувалось 2,9 млн бійців, 32,9 тис. гармат і мінометів, 14,2 тис. танків, бязько 9 тис. літаків. Такої концентрації військ і техніки історія ще не знала [7, с. 134]. Якщо навіть врахувати технічний парк завойованих у 1939–1941 рр. країнах Європи, Німеччина все одно не мала переваги над Червоною Армією. Але Німеччина справді випереджала радянські війська у:

- стратегічному розгортанні своїх ударних угруповань,
- безпомилковому визначенні напрямків головного удару,
- вишколі та бойовому досвіді солдат і офіцерів Вермахту (цей аспект приймається умовно. Адже тільки під час трагічної для СРСР фінської кампанії в боях взяло участь бязько 1300 тис. червоноармійців) [8, с. 71].
- бездоганній координації штабів і різних родів військ;
- маневреності, нових тактичних винаходах, військово-стратегічному мисленні в умовах сучасної війни.

Позиція Й. Сталіна та Генерального штабу (С. Тимошенко та Г. Жуков) зробили вкрай вразливими радянські війська, розташовані в три ешелони у значній віддаленості один від одного. Це дозволило нацистам на початковому етапі війни у напрямках головного удару мати багатократну перевагу над радянськими військами. Військове і політичне керівництво СРСР значно перебільшувало значущість укріпрайонів: «Лінію Молотова» та «Лінію Сталіна», на будівництво яких було витрачено мільйони народних коштів. Німці без особливих складностей пройшли ці лінії оборони в перші два тижні війни.

Акцентуючи увагу суспільства тільки на героїчних фактах і жертвовності війни, радянська історіографія залишила серед білих плям історії безглузді втрати людей під час військових операцій, трагедію полону і долю мільйонів людей, які опинилися на окупованій нацистами території. Кричущі помилки Верховного Головнокомандування Радянської Армії призвели до загибелі під Києвом у вересні 1941 р. військ Південно-Західного фронту разом

з усім командуванням. Це була найбільша перемога Вермахту за всю історію Другої світової війни. Позиція Сталіна утримувати київський укріпрайон будь-якою ціною довели до катастрофи. Зі спогадів генерала Г. Гудеріана: «26 вересня закінчилися нашою перемогою бої в районі Києва. Командувач 5-ї армії потрапив до нас у полон. Я розмовляв із ним і поставив йому кілька запитань: 1) коли ви побачили у вашому тилу наближення німецьких танків? Відповідь: Приблизно 8 вересня. 2) Чому після цього не залишили Київ? Відповідь: Наказ вимагав обороняти Київ до кінця, виконання цього і призвело до знищення всього київського угруповання військ» [9, с. 305]. Навіть два роки війни не змінили логіку жертовності радянського командування – перемога за будь-яку ціну.

Російський письменник В. Астаф'єв, безпосередній учасник битви за Україну 1943 р. і очевидець форсування Дніпра, згадував: «Двадцять п'ять тисяч входять у воду, а виходять на тому березі три тисячі, максимум п'ять. Через 5-6 днів все це спливає, уявляєте?» [10, с. 322] Навіть полководець Жуков мав визнати, що напередодні форсування Дніпра радянські війська Першого Українського фронту були забезпечені плавзасобами лише на 50%. Тому не випадково у фронтових газетах – «дивізіонках» з'явилася пам'ятка, як переправлятися через могутню ріку Дніпро за допомогою підручних засобів, зроблених із сіна, дощок і плаців-палаток. Це при тому, що восени 1943 року Дніпро ніс свої води зі швидкістю 2м/с, ширина ріки сягала 3,5 км, а глибина – 12 м. На правому березі розташувався неприступний «Східний вал», який довелося брати, не рахуючись з втратами. Не випадково, що жахлива статистика втрат під час форсування Дніпра і визволення Києва стала відома тільки наприкінці 80-х років, майже через 45 років після закінчення війни.

Завершення війни мало не тільки свою героїку, а й безглузді жертви, необхідність яких сьогодні ставиться під сумнів. У цьому контексті майже сенсацією видається розвідка російського історика Б. Шапталова, який, посиляючись до командувача 3-ї армії генерала А. В. Горбатова,

визнав, що з точки зору військового мистецтва штурм Берліна був справою помилковою. Місто достатньо було взяти у коло і німці капітулювали б протягом тижня-другого... А штурм напередодні перемоги і вуличні бої коштували безповоротних втрат понад 100 тис. солдат [11, с. 310]. Сам маршал Жуков мав сумнів у правильності рішення провести Берлінську операцію. У «Спогадах» він дуже обережно висловлювався, що були більш «гнучкі» варіанти операції, які б значно зменшили втрати радянських військ. Але в Кремлі взяли гору політичні міркування. Заради істини треба визнати, щодо штурму Берліна, незважаючи на домовленість у Ялті трьох керівників держав антигітлерівської коаліції, американський генерал Ейзенхауер зізнався британському генералу Монтгомері: «Якщо у мене буде можливість взяти Берлін малою кров'ю, я це зроблю». Потім американський головнокомандувач поцікавився у генерала Бредлі, якими можуть бути втрати союзників. Останній оцінив їх у 100 тис. осіб: «Досить велика ціна, щоб платити її за престиж... Надамо це право росіянам», – підсумував Ейзенхауер.

Кривавою смугою пройшла Друга світова війна не тільки через країни і континенти, а через долі мільйонів звичайних, пересічних людей, яких політики кинули у вир глобальної катастрофи. Одні були активними учасниками подій, інші – свідками. Знаходячись в різних політичних системах і соціумах, маючи неоднакову етнічну і соціальну належність, відмінність у характерах та психологічних станах, вони безумовно зберегли різну історичну пам'ять про війну. Особливо таке розуміння актуальне для країн пострадянського простору, які тривалий час перебували в складі сталінської держави. Зрозуміло, що на бій з нацизмом піднялися не якісь абстрактні люди радянської доби, а ті, чиї батьки, брати, діти та й вони самі пройшли через жахіття червоного терору, ліквідації станів, наруги над православ'ям та іншими конфесіями, громадянської війни, Голодомору, розкуркулювання, розкозачування, депортації, ГУЛАГу [12]. Кожна людина, яка пройшла суворими дорогами війни, вижила в тому страхітті, має свою власну пам'ять про минулу війну. Для доктора історичних наук, учасника війни, інваліда I гру-

пи Л. Беренштейна вона запам'яталась як справді Велика, Вітчизняна, Священна, Всенародна. В своїх спогадах він писав: «По-перше, вона була Великою, бо великими, масовими були мужність і гнів радянського народу... По-друге,... війна була Вітчизняною, бо усі національності, які його складала, захищали не просто Вітчизну, а територію, на якій вони віками проживали, розвивалися за своїми традиціями, що сформувалися історично. По-третє, війна була Священною, бо нічого більш святого, ніж боротьба за визволення Батьківщини, немає» [13, с. 5–6]. Але зовсім іншим виглядає образ війни в пам'яті львів'янки Ольги Попадинь, яка працювала в червні 1941 року в лікарні львівської в'язниці. В останній день червня вона, як і інший персонал лікарні, відчула сморід трупів. Сумнівів не було. НКВС вбивало в'язнів без суду і слідства. З кожним днем через спеку сморід посилювався. Всього за підрахунками істориків у львівській в'язниці було закатовано 4 тис. чол. [14, с. 122]. Радянська історіографія війни намагалася уникнути подробиць трагедії полону, як досить складного і неоднозначного явища. Здебільшого, ця тема залишилася на узбіччі історичних досліджень, адже могла суттєво вплинути на пафос і героїку Перемоги. Доля радянських військовополонених, які були не простими жертвами війни – серйозна політична і морально-етична проблема, що не розв'язана і сьогодні. Для сталінської системи не існувало військовополонених. А ті, хто потрапив у полон, вважалися боягузами і зрадниками Батьківщини. Звернення до історичних фактів підтверджує, що більшість військовослужбовців Радянської Армії опинилися в полоні через збіг трагічних обставин, некомпетентність командування, успішні бойові дії німецької армії. Більшість цих людей ніколи не була боягузами, панікерами, дезертирами чи зрадниками Батьківщини. Зі спогадів сержанта Л. Бокова (справжнє ім'я Лев Байтлер): « Під Києвом потрапили в оточення. Я та ще чоловік 40 молодих хлопців. Простояли по пояс у болоті три дні. Ні їжі, ні сну, ні допомоги. Я саме тоді заробив простуду і вже по життю не міг мати дітей. Німці позаду, німці попереду. Висунешся – «зрізають» з танкових кулеметів. Самі кашу їдять, відпочивають, через

гучномовець весь час передають: «Рус-Іван, здавайся, тебе Машка чекає». Військовий статут наказував усім нам іти в бій і загинути в болоті, як невідомим солдатам. Навіть кісточок не знайшли б. А нам всім по 20 років. Ніхто тут не хотів помирати... Ніколи не забуду жах полону. Гавкання вівчарок, нагаї поліцаїв, щоденні розстріли і катування. Щодня смерть, смерть, смерть. Але вдалося втекти, знайшов «диких» партизан у лісі, трохи повоювали, потім вийшли на регулярну радянську частину, після перевірки – на фронт... І все-таки вижив!» [15]

На думку доктора історичних наук В. Короля, в полон потрапило 6 млн 300 тис. радянських воїнів (більше, ніж вся німецька армія вторгнення на 22 червня 1941 р. – *Ф.Л.*). Загинуло в полоні 4 млн 700 тис. осіб [16, с. 60]. Ті, хто вижив і був визволений з таборів, потрапили у нові пекельні кола: репатріація, фільтрація і, нарешті, повернення на Батьківщину. За збігом політичних обставин жертви нацистського полону – військові будуть реабілітовані через багато років після війни [17, с. 4].

Серед табуйованих тем радянської воєнної літератури завжди залишалася тема Голокосту. Сталінські повоєнні кампанії: «боротьба з безродним космополітизмом», знищення Єврейського Антифашистського Комітету, «Справа лікарів» стали своєрідним маркером національної політики другої половини 40-х – початку 50-х рр. Досить сказати, що спроби відвідування яругів Бабиного Яру потрапляли під кримінальну відповідальність і призводили до негайної силової реакції влади. Щоправда, це не заважало представникам української радянської дипломатії спілкуватися з діячами єврейських організацій у США. 7 травня 1945 року Д. Мануїльський на конференції в Сан-Франциско змушений був відповідати на питання кореспондента єврейського агентства Сполучених Штатів, чи зазнали українські євреї великих втрат під час Світової війни. Тоді Мануїльський дипломатично ухилився від прямої відповіді, зазначивши, що без розрізнення між євреями і не євреями населення України втратило 2,5 млн чол. убитими, 1,5 млн загиблими без вісті і 3 млн силоміць відігнаними [18].

Сталінська національна політика стосовно євреїв мала такий значний вплив на суспільну свідомість, що залишила свої чорні плями фактично до завершального етапу перебудови і розпаду СРСР.

Формування сучасного відкритого контенту національної пам'яті про Голокост почалося у вересні 1991 року з виступу голови Верховної Ради УРСР Л.Кравчука на мітингу до 50-річчя трагедії в Бабиному Яру і мало продовження в Постанові Верховної Ради України (грудень 2011 р.) про відзначення дня Голокосту 27 січня, яке відбувається за світовою практикою цивілізованих країн.

90-ті роки ХХ ст. стали часом пошуку нових історичних парадигм і переосмислення історії Другої світової війни. Фактично почала формуватися нова історична пам'ять про події 1939 – 1945 рр. Дослідники намагалися знайти нові ракурси подій, розставити нові акценти, щоб показати образ війни без патетики і пафосу минулої доби. Поряд з об'єктивними розвідками побачило світ чимало різних недостовірних творів, фальсифікацій і відверто комерційних проєктів. Сучасний стан розробки теми нагадує справжню битву за історичну пам'ять про Другу світову війну. Найбільш подразливою видаються поняття «Велика Вітчизняна війна» і «Друга світова війна». На думку прибічників письменника-розвідника В. Суворова-Резуна, термін «Велика Вітчизняна війна» не має права на існування, тому що був введений в історичний обіг Сталіним–Молотовим, діяльність яких віддзеркалювала злочинність тоталітарної системи, а ще й тому, що Радянський Союз сам готувався до агресії, а Гітлер тільки випередив його в часі, запобігши радянському плану нападу «Гроза». Головний опонент В. Суворова-Резуна генерал-історик Д. Волкогонов давно довів невідповідність цієї концепції існуючому корпусу історичних джерел. 13 серпня 1939 року на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), де начебто приймалося рішення про удар по Німеччині, питання про військові дії не розглядалися, а приймалися плани військово-оборонного значення [19, с. 225 – 226]. Факти переконливо заперечують погляди послідовників історико-військової школи В.Суворова-Резуна – І. Буніча в Україні. Спеціального плану-

нападу СРСР на фашистську Німеччину під кодовою назвою «Гроза» не існувало. Оперативний план, підготовлений Генеральним штабом, являв собою основи стратегічного розгортання радянських військ на Заході на випадок гітлерівської агресії і включав три послідовні етапи: 1. Активну оборону кордонів на мобілізаційний період. 2. Розгром ворога, який вдерся на радянську територію. 3. Перенесення військових дій на територію ворога. Трагедія перших днів війни полягала в тому, що цей оперативний план був затверджений Сталіним 13 червня 1941 року. Тобто за 9 днів до початку плану «Барбаросса» [8, с.116 – 119].

Наївно вважати, що в умовах підготовки Німеччини до війни радянське командування не мало варіантів щодо розвитку подій. Один із них – превентивний удар по військах Вермахту, що знаходилися на стадії підготовчих заходів з мобілізації і розгортання своїх збройних сил. Але цей план, підготовлений А.Василевським за дорученням С.Тимошенка та Г.Жукова, зазнав гострої критики з боку Сталіна. Тому ніколи затвердженим не був. Через багато років після війни маршал Г. Жуков у приватному інтерв'ю згадає: «Якби б радянські війська завдали по німцям превентивного удару, масштаби катастрофи могли бути значно більшими, ніж 22 червня 1941 року [7, с. 124]. Хоча, з точки зору військово-стратегічних оцінок і наступного розвитку подій, з маршалом можна подискутувати.

Улітку 1941 року Радянський Союз не збирався воювати з фашистською Німеччиною. Про це майже в один голос свідчать мемуари майже всіх гітлерівських полководців. «Звичайно, влітку 1941 року Сталін не став би воювати з Німеччиною», – стверджує фельдмаршал Е. Манштейн [2, с. 198]. Німецький посол у Москві Шуленбург намагався переконати Гітлера у відсутності планів агресії з боку Кремля. Фюрер сприймав повідомлення дипломата скептично, хоча мав власну думку, що Росія не в змозі напасти на Німеччину, але з нею треба бути обережним [21, с. 864]. Проте після коротких вагань Гітлер

все ж таки дав наказ на здійснення плану «Барбаросса». Жоден з німецьких вищих чинів не заперечував йому в цьому, хоча генерали добре розуміли новий формат майбутньої війни – війни на знищення.

Хотілося зробити уточнення з приводу понять «Велика Вітчизняна» і «Друга світова війна». Для українського народу перемога над нацизмом мала всебічно доленосне значення. Якщо аналізувати нацистські проекти щодо України, можна без перебільшень сказати: на карту була поставлена доля великої європейської нації, яку гітлерівці планували поневолити і знищити терором і репресіями. Вони розробляли спеціальні плани щодо колонізації Подніпров'я, Таврії, Криму. Кат Е. Кох дискутував з вбивцею Герингом про необхідність перебити всіх чоловіків в Україні до 15 років і прислати сюди племінних жеребців з СС [22, с. 71]. Один з діячів III Рейху Альберт Шпеер згадував, що для того, аби принизити національну гідність українців, Кох наказав повисаджувати у повітря церкви Києва [23, с. 328]. Та й сам фюрер не відставав від своїх підлеглих. Після двох невдалих штурмів Києва в липні і серпні 1941 року він наказав знищити місто запальними бомбами та артилерією [24, с. 272].

Як поводитися на окупованих територіях солдати Вермахту, свідчать знайдені листи німецьких військових. З листа німецького ефрейтора Ф. Кандельса приятелю: «Облазили всі шафи і скрині. Зорганізували гарну вечерю. Стали веселитися. Дівчина показалася злюща. Але ми її теж зорганізували. Не біда, що всім відділенням. Не хвилюйся. Я пам'ятаю пораду лейтенанта. І дівчина мертва, як могила». А ось лист ще одного гітлерівського мерзотника, ефрейтора Г. Пфадера: «В маленькому містечку ми пробули три дні. Можеш собі уявити, скільки ми з'їли за цей час. А скільки скринь і шаф перетрусили. А скільки маленьких «панянок» пошкодили!» [25]

Історичні розвідки про Другу світову і Велику Вітчизняну війни не втратили своєї актуальності майже через 70 років після Перемоги. Вони, по суті, є найбільшою контро-

версією минулих подій. У бурхливу дискусію про правду війни долучаються не тільки науковці, а й широкі кола громадськості. Безумовно, з різних причин у добу тоталітарної системи багато сторінок війни замовчувалися чи свідомо перекручувалися. На жаль, сучасним дослідникам щодо цієї теми не вдалося уникнути надмірної політизації, політичної кон'юнктури і особистої заангажованості. Таке формування історичної пам'яті суттєво деформує людську свідомість, виховує нігілістичні погляди і заперечення подвигу і звитяги українського народу у Перемозі над нацизмом. Спотворення і деформування пам'яті про війну порушує наслідування поколінь і зв'язок часів. Звичайно, треба і надалі викривати злочини сталінської системи, критично ставитися до часів командно-адміністративної системи, дискутувати з приводу складних поворотів історії. Але, незалежно від цього, злочинна сутність гітлерівського режиму і його політики, факти здійснення нацистами та їх прибічниками розбійницьких нападів на країни Європи і СРСР не можуть змінюватися і перестати бути такими. Так само, як не можуть бути борцями з тоталітарною системою різноманітні поплічники фашистів, які сприяли їм у кривавих злочинах проти людства і людяності.

Досить виразно у цьому контексті звучать роздуми видатного українського філософа М. Поповича: «То не була «радянсько-німецька» чи «російсько-німецька війна», до якої могли залишатися байдужими люди на Землі. То була справді Вітчизняна війна для всіх народів з різними Вітчизнами, які опиралися прагненню нацистів перетворити їх на гній для «вищої раси». То була визвольна війна від страхіття, яке раптом стало реальністю на великих просторах цивілізованого світу» [26, с. 497].

Крім юридичних оцінок, наданих нацизму, фашизму і мілітаризму повоєнними міжнародними військовими трибуналами, залишаються ще спогади мільйонів учасників війни, працівників тилу, жертв «нового порядку», їхніх дітей та інших нащадків. У пам'яті всіх цих людей політика і практика гітлеризму є абсолютним Злом.

1. Довженко О. Україна в огні [Електронний ресурс] / О. Довженко. – Режим доступу: <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/d/dovzhenko-oleksandr/197-oleksandr-dovzhenko-ukrajina-u-vogni> – Заголовок з екрана.
2. Бережков В. С дипломатической миссией в Берлине 1940–1941. / В. Бережков – Минск: Агентство печати «Новости», 1966. – 159 с.
3. Чуев Ф. Молотов: Полудержавный властелин / Ф. Чуев. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1999. – 736 с.
4. Радзинский Э. Сталин / Э. Радзинский. – М.: Вагриус, 1997. – 638 с.
5. Судоплатов П. Разведка и Кремль / П. Судоплатов. – М.: ТОО «Гей», 1996. – 497 с.
6. Педфилд П. Рейхсфюрер СС / П. Педфилд. – Смоленск: Русич, 2002. – 539 с.
7. Смирнов В.П. Краткая история Второй мировой войны / В.П. Смирнов. – М.: Весь Мир, 2005. – 352 с.
8. Иринархов Р. Красная Армия в 1941 г. Военная Энциклопедия Красной Армии / Р. Иринархов. – М.: ЭКСМО, 2009. – 554 с.
9. Гудериан Г. Воспоминания солдата / Г. Гудериан. – Смоленск: Русич, 1999. – 654 с.
10. Історія України: навч. посібник / за ред. В.А.Смолія. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1997. – 423 с.
11. Шапталов Б. Испытание войной / Б. Шапталов. – М.: АСТ, 2002. – 381 с.
12. Чубайс І. Велика Вітчизняна: коли ми позбудемося хибних міфів? / І. Чубайс // Дзеркало тижня. – 2008. – №28 (702).
13. Овіяні славою Перемоги. Матеріали до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. – К.: Національний Аграрний Університет, 2005. – 154 с.
14. Лоуренс Рис. Сталин, Гитлер и Запад. Тайная дипломатия великих держав / Рис Лоуренс. – М.: Астрель, 2009. – 575 с.
15. Архів автора.
16. Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 рр. / В.Ю. Король. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 128 с.
17. Смыслов О.С. Плен. Жизнь и смерть в немецких лагерях / О.С. Смыслов. – М.: Вече, 2009. – 480 с.
18. Радянська Україна. – 1945. – 9 травня.

19. Волкогонов Д. Етюды о времени / Д. Волкогонов. – М.: Издательство «Новости», 1998. – 416 с.
20. Манштейн Э. Утерянные победы / Э. Манштейн. – Смоленск: Русич, 1999. – 672 с.
21. Ширер Уильям. Взлет и падение III рейха / Уильям Ширер. – М.: ЭКСМО, 2004. – 1168 с.
22. Кларк А. План Барбаросса. Крушение Третьего Рейха 1941–1945 / А.Кларк. – М. : Центрполиграф, 2002. – 491 с.
23. Шпеер А. Воспоминания / А. Шпеер. – Смоленск: Русич-Прогресс, 1997. – 696 с.
24. Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы. – М.: Наука, 1967. – 752 с.
25. На разгром врага. – 1942. – 19 октября.
26. Попович М. Червоне століття / М. Попович. – К.: Артк, 2005. – 888 с.